

Istvan KECSKES

PRAGMATICĂ INTERCULTURALĂ

Traducere din limba engleză de
Mihaela GHEORGHE
Răzvan SĂFTOIU
Andra VASILESCU

Editura
Universității
Transilvania
din Brașov

2024

EDITURA UNIVERSITĂȚII TRANSILVANIA DIN BRAȘOV

Adresa: Str. Iuliu Maniu nr. 41A
500091 Brașov
Tel.: 0268 476 050
Fax: 0268 476 051
E-mail: editura@unitbv.ro

**Editură acreditată de CNCS,
categoria B pentru domeniul Filologie (2020)**

Copyright © Oxford University Press, 2014, first edition
Copyright © Editura Universității Transilvania din Brașov, 2024,
pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României KECSKES, ISTVAN

Pragmatică interculturală / Istvan Kecskes;
trad. de Mihaela Gheorghe, Răzvan Săftoiu, Andra Vasilescu.
Brașov : Editura Universității Transilvania din Brașov, 2024
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-606-19-1756-3

I. Gheorghe, Mihaela (trad.)
II. Săftoiu, Răzvan (trad.)
III. Vasilescu, Andra (trad.)

81

Intercultural Pragmatics. First edition was originally published in English in 2013. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Editura Universității Transilvania din Brașov is responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

Design copertă: Andrew Brozyna

CUPRINS

Mulțumiri	
Introducere	1
1. Teorii pragmatice actuale	24
2. Abordarea sociocognitivă	48
3. Competența pragmatică	69
4. Cunoștințele enciclopedice, modelele culturale și interculturalitatea	93
5. Folosirea limbajului formulaic	120
6. Contextul	147
7. Fondul comun	174
8. Saliența	202
9. Politețe și impolitețe	229
10. Metode de analiză	251
Epilog	274
Referințe bibliografice	277
Indice	308

MULȚUMIRI

Ar fi foarte dificil să enumăr toate persoanele care mi-au modelat gândirea, care m-au sprijinit și m-au încurajat, m-au sfătuit când am avut dificultăți și m-au ajutat cu acest manuscris. Trebuie totuși să menționez unele dintre ele, pentru că sunt „încorporate” în carte într-un fel sau altul. Trebuie să încep cu fostul meu profesor, Ferenc Papp, care m-a învățat gramatica generativă a limbii ruse și împreună cu care am folosit concordanțiere la începutul anilor '70 pentru a analiza texte în engleză și rusă, pe uriașele calculatoare Odra. Acea muncă nu a avut prea multă legătură cu pragmatica, dar m-a ajutat să cunosc lingvistica și să dobândesc abilități analitice, pe lângă faptul că m-a disciplinat. Pragmatica a intrat în viața mea prin intermediul lucrărilor lui Ferenc Kiefer, care m-a sprijinit personal. Cartea sa despre presupuziții și lucrarea sa despre „enunțurile situaționale” au fost revelatoare pentru mine și au contribuit semnificativ la gândirea mea despre limbă și utilizarea ei. Mai recent, lucrările lui Jacob Mey și mentoratul lui m-au ajutat să învăț despre latura societală a pragmaticii. Câteva proiecte comune cu Larry Horn m-au adus aproape de „nucleul dur” al pragmaticii lingvistice și m-au ajutat să-mi revizuiesc unele idei despre semnificația intenționată de vorbitor. Cărțile și articolele ei, precum și cele câteva discuții pe care le-am avut cu Deirdre Wilson m-au ajutat să înțeleg teoria relevanței și felul în care ascultătorii interpretează enunțurile. De asemenea, trebuie să menționez influența pragmaticii chineze asupra modului meu de gândire cu privire la aspectele culturale implicate în pragmatică. Întâlnirile frecvente cu colegii mei chinezi, He Ziran, He Gang, Ran Yongping și Wang Xiaolu, ca să menționez doar câțiva, precum și poziția mea de profesor la catedra Yunshan din cadrul Centrului Național de Cercetare Lingvistică și Lingvistică Aplicată de la Guangdong University of Foreign Studies m-au ajutat să intru în legătură cu un mod unic de gândire pragmatică, propriu limbii chineze. Îi datorez foarte mult colegului meu Robert Sanders pentru că mi-a citit o parte însemnată a acestui manuscris și pentru că mi-a dat sugestii cu privire la unele dintre capitolele din carte. Deși nu am căzut niciodată de acord asupra niciunui aspect, sfaturile sale au fost de neprețuit pentru că m-au făcut să regândesc ceea ce scriam. Le datorez multe mulțumiri și multă recunoștință tuturor acestor colegi și prieteni. Aș dori, de asemenea, să mulțumesc doctorandului meu, Zhiqi Gong, pentru că m-a ajutat cu corecturile.

Totuși, recunoștința mea cea mai profundă se îndreaptă către soția mea, Dr. Tunde Papp, a cărei iubire și sprijin necondiționat timp de peste 43 de ani m-au ajutat să devin ceea ce sunt azi. Ea nu este doar soția mea în sensul tradițional al cuvântului, ci și sufletul meu pereche și coautorul meu (*Limba străină și limba maternă*, 2000, Erlbaum). De fiecare dată când am ajuns într-un punct dificil în scrierea acestei cărți, m-am dus la ea pentru a discuta problema și a obține un sfat care m-a ajutat să depășesc dificultățile. Îți mulțumesc, Tunde.

Istvan Kecskes

INTRODUCERE

1. De ce această carte?

Sunt multe cărți excelente de pragmatică, de aceea e greu de justificat de ce ar mai fi nevoie de încă una. A scrie încă o carte de pragmatică are sens doar dacă această nouă carte se deosebește de toate celelalte pe același subiect prin trăsături care îi conferă unicitate. În cartea de față, cititorul nu trebuie să caute, căci nu va găsi, obișnuitele capitole despre „implicaturi”, „index(ic)ale”, „presupoziții”, „acte de vorbire” și așa mai departe, care apar în aproape toate celelalte cărți de pragmatică. Va găsi, în schimb, capitole precum „competență pragmatică” „clișee lingvistice” (limbaj formulaic, eng. *formulaic language*) și „saliență”, neglijate în cercetările actuale de pragmatică, dar absolut necesare într-o carte scrisă din perspectivă interculturală.

Ceea ce conferă unicitate acestei cărți de pragmatică interculturală în raport cu toate celelalte este *perspectiva multilingvistică, interculturală, sociocognitivă din care sunt analizate secvențe discursive ample* [mai degrabă decât enunțurile rostite (eng. *utterance*)], precum și conceperea comunicării interculturale ca *proces normal de tip „succes-și-eșec”*, nu neapărat ca o ciocnire între culturi; de aceea trebuie evidențiate nu numai diferențele și neînțelegerile, ci și rolul pe care îl are contextul anterior (eng. *prior context*) și contextul curent (eng. *actual context*) în construirea fondului comun de cunoștințe (eng. *common ground*), toate implicate în obținerea succesului comunicativ. A considera multilingvismul o stare normală de existență a limbii nu influențează oare felul în care lingviștii își concep modelele teoretice, iar pragmaticienii dezvoltă modele ale semnificației și ale comportamentelor lingvistice? Consideră că numărul din ce în ce mai mare al oamenilor care vorbesc mai multe limbi și importanța din ce în ce mai mare a interacțiunilor în context intercultural fac necesară elaborarea unor modele lingvistice și pragmatice capabile să explice competența multilingvistică (eng. *multilingual competence*) și uzul multilingvistic al limbii (eng. *multilingual language use*), precum și urmele pe care aceste procese le lasă în discurs. Dar, în fapt, nu se întâmplă așa. Abordările monolingve subiacente principalelor direcții din pragmatica actuală adesea exclud *a priori* din câmpul cercetării aspectele societale (Mey 2001), precum și fenomenele care nu au atins stadiul de „gramaticalizare” (în termenii lui Levinson; 1983: 9). Iată cum descrie Jacob Mey (2013: 488) situația actuală: „partizanii lingvisticii și-au făcut un obicei din a hăitui și omorî pragmatica (de tip „rău”) pe care au numit-o

2 Pragmatică interculturală

„continentală” (Levinson 1983: 2), pentru că nu este suficient de riguroasă (așa cum le-a spus o colegă studenților) sau pentru că, pur și simplu, se situează în afara descrierii științifice (așa cum, se pare, cred mulți lingviști și semanticieni; a se vedea că, în mod intenționat sau inconștient, aceștia omit din scrierile lor orice mențiune privind „celălalt” tip de pragmatică)”.

Cred că pragmatica interculturală poate aduce în prim-plan ceva ce, se pare, lipsește pragmaticii standard. Premisele pragmaticii standard, potrivit cărora mecanismele comunicării se bazează pe elementele și convențiile partajate de vorbitori și ascultători, nu pot fi avute în vedere în același mod în comunicarea intraculturală și în cea interculturală. Ansamblul elementelor comune, al convențiilor, al credințelor și al cunoștințelor partajate, și multe altele de acest fel, formează fondul comun de bază (eng. *core common ground*), un fel de saliență colectivă (eng. *collective salience*), pe care se sprijină toate mecanismele explicative din pragmatica construită în jurul conceptelor de intenție și cooperare. (Firește, acele elemente considerate comune sunt foarte diverse.) Totuși, atunci când acest fond comun de bază lipsește sau e limitat, așa cum se întâmplă în cazul comunicării interculturale, interlocutorii nu se pot baza pe el, pur și simplu considerând aceste cunoștințe de la sine înțelese. Ceea ce trebuie să facă aceștia este mai degrabă să îl construiască în colaborare (eng. *co-constructed*), cel puțin temporar. Deci se pare că se produce o deplasare dinspre elementele comune spre elementele individuale. Nu în sensul că elementele individuale ar deveni mai importante decât cele societale. Ci, mai degrabă, în sensul că fondul comun de cunoștințe, care este limitat, trebuie creat în contextul interacțional curent, în care interlocutorilor le revine rolul de a crea fondul comun de bază (eng. *core common ground*), nu cel de a căuta doar și de a activa fondul comun, așa cum se întâmplă în comunicarea intraculturală. Deci se pare că se schimbă însăși natura intersubiectivității. Interlocutorii se sprijină mai mult pe limba creată ad-hoc în timpul interacțiunii decât pe limba prefabricată (eng. *prefabricated language*) și pe cadrele preexistente (eng. *preexisting frames*). În cazul interlocutorilor care folosesc o limbă comună având însă limbi materne L1 diferite (i.e. *comunicare interculturală*), lipsa unui control deplin asupra abilităților lingvistice în L2 și a cunoașterii depline a convențiilor, credințelor și normelor în limba țintă folosită pentru comunicare (L2) poate conduce la o conștientizare avansată a ceea ce se comunică și cum se comunică. De asemenea, în comunicarea interculturală orientarea spre interlocutor (eng. *recipient design*) este conștientizată într-o mai mare măsură decât în comunicarea intraculturală, unde interlocutorii nu se confruntă cu probleme legate de abilitățile lingvistice, ci se bazează pe vorbirea spontană mult mai puțin monitorizată.

În consecință, se pare că există suficiente motive să ne preocupe problema modului în care comunică indivizii atunci când rostesc enunțuri și le interpretează fără a se putea sprijini pe acele elemente comune, convenții,

standarde și norme sau au acces limitat la ele, și când au așteptarea reciprocă de a le construi în colaborare în timpul comunicării. Elementele de care depinde transmiterea semnificațiilor pragmatice în cadrul comunității – obiectul de studiu al teoriilor pragmatice standard – devin mai evidente când analizăm problemele, neînțelegerile și alternativele pentru o comunicare de succes într-o altă cultură decât cea nativă, în absența unor elemente comune și convenții (sau în prezența unui număr limitat de astfel de cunoștințe partajate). Aceasta înseamnă că abordările de pragmatică interculturală și analiza uzului limbii în comunicarea interculturală fac posibilă observarea unor aspecte pe care teoriile pragmatice standard le pierd din vedere sau le consideră de la sine înțelese. De exemplu, în paradigma griceană, cooperarea este considerată un comportament rațional al ființelor umane. Este esențial ca ființele umane să coopereze subconștient și automat în procesul comunicării. Totuși, în comunicarea interculturală, acest comportament rațional și subconștient este amplificat de acțiunile conștiente ale interlocutorilor; adesea (auto)monitorizate, de a coopera făcând eforturi deliberate de a-i înțelege pe ceilalți și de a produce secvențe lingvistice care pot fi procesate de ceilalți. Deci este și mai evident faptul că a ajunge la o înțelegere reciprocă presupune „cunoștințe partajate ... mutual intersubiective, încredere mutuală și acord reciproc” (Habermas 1979: 3).

Un alt aspect pozitiv al cercetărilor de pragmatică interculturală este reconcilierea perspectivelor micro și macro asupra limbii, culturii și interacțiunii. Perspectiva micro presupune studierea interacțiunilor dintre indivizi și a fenomenelor cognitive subiacente. Perspectiva macro se ocupă de normele, tiparele și expectațiile privind uzul limbii în comunitățile lingvistice (eng. *speech communities*). Abordarea sociocognitivă care va fi prezentată în Capitolul 2, ca teorie subiacentă pragmaticii interculturale, presupune integrarea perspectivei micro cu perspectiva macro. „Interculturile”, așa cum vor fi discutate în continuare, sunt ilustrări ale acestui tip de integrare.

Nu vreau să spun că domeniul comunicării interculturale este total diferit de cel al comunicării intraculturale. De fapt, între cele două există mai multe suprapuneri decât divergențe. Există principii subiacente care le guvernează pe amândouă. Totuși, consider că diferența importantă între comunicarea intraculturală și comunicarea interculturală o reprezintă accentul pus pe anumite aspecte și tendințe, așa cum vor fi discutate în continuare în diferite capitole ale acestei cărți.

2. Perspectiva multilingvistică

Există o problemă care persistă de multă vreme în cercetările de pragmatică. Comunicarea devine, într-o măsură din ce în ce mai mare, interculturală deoarece implică, din ce în ce mai frecvent, interlocutori care au limbi diferite ca limbă maternă (L1), comunică prin intermediul unei limbi comune și sunt exponenți ai unor culturi diferite (Kecskes 2004a). Cu toate acestea, pragmatica teoretică nu pare să acorde prea multă atenție acestui aspect și rămâne în mod esențial ancorată în domeniul monolingvistic. Aspectele majore din domeniul pragmaticii sunt cercetate și discutate într-un cadru teoretic monolingvistic, nefăcând sau excluzând orice referire la aplicarea ideilor, teoriilor, observațiilor la situațiile de comunicare bi- și multilingvistice. Cum se explică această lipsă de interes pentru aprofundarea teoriilor într-un cadru multilingvistic? De fapt, ce e în neregulă cu perspectiva monolingvistică, dacă e, într-adevăr, o problemă? Problema este că perspectiva monolingvistică pare fondată pe prezumția că regulile comunicării, modurile în care comunică indivizii, principiile comunicării, procesele de interpretare și de producere sunt fundamental universale – în linii generale aceleași sau foarte asemănătoare indiferent ce limbă folosim și/sau ce limbă studiem.

Nu neagă nimeni că, în cadrul comunicării umane, există multe trăsături universale. Numai că o privire mai atentă asupra producerii și înțelegerii limbii în context multilingvistic, o privire asupra interacțiunilor interculturale demonstrează că nu toate trăsăturile sunt universale. Între comunicarea intraculturală și comunicarea interculturală există atât asemănări, cât și deosebiri, așa după cum există asemănări și deosebiri între achiziția și folosirea L1 și L2. Cel care învață/folosește o a doua limbă nu trebuie să ia totul de la zero. Dar limbile nu sunt guvernate doar de reguli universale, ci și de reguli lingvistice și culturale particulare. O persoană care vorbește două sau mai multe limbi s-ar putea să partajeze trăsăturile universale cu un vorbitor monolingv, dar va trebui să aibă în vedere și să pună în act două sau mai multe seturi de reguli specifice culturilor și limbilor respective, atât în producerea, cât și în înțelegerea mesajelor. Iar acest tip de activitate este diferit de producerea și înțelegerea mesajelor de un vorbitor monolingv, aparținând uneia sau alteia dintre culturi. *Un bilingv e altceva decât doi monolingvi în același corp* (cf. Grosjean 1989). Bi- și multilingvismul se caracterizează printr-o sinergie particulară între mai multe limbi și culturi, ceea ce afectează semnificativ modul în care bi- și multilingvii se comportă și folosesc limba. De exemplu, există diferențe între modul în care un vorbitor bilingv englez-german folosește limba engleză, comparativ cu un englez monolingv sau cu un german monolingv.

Totuși nu trebuie nici subestimată, nici supraestimată ideea că unii indivizi au în minte două sau mai multe limbi. Potrivit lui Gumperz și Gumperz, *monolingvii nu diferă de multilingvi prin ceea ce fac când folosesc*

limba, ci prin felul în care o fac (Gumperz și Gumperz 2005). Modul în care comunică bi- și multilingvii nu este ceva diferit de comunicarea cotidiană. Indivizii care vorbesc mai mult de o limbă nu sunt comunicatori anormali. Sunt ființe umane normale, ale căror activități de comunicare sunt afectate de cunoașterea mai multor limbi și culturi. Potrivit lui Blommaert (1998: 3), ar fi o greșeală să considerăm comunicarea interculturală o chestiune care se reduce la ciocnirea dintre două culturi sau la un clivaj cultural, adică ceva anormal. Acest autor consideră că „a vedea comunicarea interculturală ca pe ceva anormal nu este decât o viziune mult simplificatoare asupra „culturii care eclipsează ceilalți factori contextuali” și o supraestimare exagerată a naturii și a gradului în care se manifestă diferențele dintre stilurile de comunicare (eng. *speech styles*)”. Observațiile empirice privind tiparele și particularitățile comunicării interculturale oferă o imagine detaliată și nuanțată asupra unor evenimente comunicative concrete”. Exact asta își propune să facă pragmatica interculturală.

În cadrul pragmaticii interculturale, cultura este văzută ca ansamblu al diverselor structuri de cunoștințe constituite social spre care indivizii își îndreaptă atenția, în limitele permise, activate și orientate de diverse situații relevante. Este un sistem de credințe partajate, norme, valori, obiceiuri și artefacte pe care membrii unei societăți se sprijină pentru a face față unuia sau mai multor aspecte și lumii înconjurătoare (Bates și Plog 1980: 6). O caracteristică importantă a culturii este distribuția sa diferențială: nu toți membrii unui grup social/cultural adoptă, trăiesc sau reflectă aspectele relativ comune ale culturii lor într-un mod similar în fiecare moment sau în toate circumstanțele de viață, nu toți membrii unui grup social și/sau cultural se identifică cu grupul în același grad (cf. Durkheim 1982; Benedict 1967). Cultura are granițe imprecise, iar în această carte va fi considerată nici relativ statică, nici în continuă schimbare, ci deopotrivă statică și dinamică. Are atât trăsături *a priori* constituite, cât și trăsături emergente. Cultura se schimbă atât diacronic (încet de-a lungul unei decade), cât și sincron (se actualizează punctual, la momentul vorbirii). În acest punct abordarea mea va fi probabil diferită de cele promovate de principalele curente din gândirea pragmatică actuală, care insistă asupra caracterului contingent, situațional și emergent al influenței fenomenelor culturale asupra vorbirii insistând asupra ideii că, în niciun caz, cultura nu impune *a priori* trăsături etnice sau culturale comunicării (de pildă, Gumperz 1982; Gumperz și Roberts 1991; Blommaert 1991; Rampton 1995). Cred că această abordare este reduționistă, la fel ca și aceea care consideră cultura relativ statică, postulând o legătură lineară între „cultură” și „comunicare” (cf. Knapp și Knapp-Potthoff 1987: 3). Apartenența indivizilor la un grup național sau etnic poate marca în mod specific comportamentele comunicative. Totuși, într-un context situațional determinat, interculturile sunt construite în colaborare, ceea ce presupune atât elemente preexistente în fondul cultural al participanților, cât și elemente ad-hoc. Exact pe această